

УДК 37:336

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФІНАНСУВАННЯ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Бошота Н.В., Орос В.І.

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто проблеми фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу. Досліджено джерела фінансування закладів вищої освіти, а саме, державного і недержавного фінансового забезпечення. Внесено пропозиції, спрямовані на удосконалення механізмів фінансування вищих навчальних закладів в умовах фінансово-економічної кризи.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, фінансування, державне управління, бюджет, витрати.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність людини неможлива без одного з найважливіших чинників – знань, основним джерелом яких сьогодні є утворення. Освіта покращує всі форми життєдіяльності людини: навчання на робочому місці, охорону здоров'я, управління домашнім господарством. Приблизна вартість цих негрошових вигод становить дві третини заробітної плати.

Кожна країна має свої особливості фінансової системи, особливості побудови фінансового забезпечення різних сфер економіки, у тому числі і такої важливої, як освіта. Проблеми, пов'язані з фінансуванням та підвищенням ефективності фінансового забезпечення освіти, є предметом наукового пошуку вчених різних країн. Система фінансового забезпечення освіти має створити стабільні передумови для її розвитку та функціонування, а також для реалізації важливої функції освіти як чинника суспільного прогресу.

На відміну від інших галузей економіки, де науково-технічний прогрес відносно здешевлює послуги, прогрес освіти супроводжується їхнім подорожчанням.

Фінансування освіти є основним важелем впливу держави на процеси перетворень в університетах та основним інструментом досягнення позитивних результатів в освітній сфері.

Метою даної роботи є дослідження питання фінансового забезпечення розвитку вищих навчальних закладів на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення вищої освіти стали об'єктом аналізу багатьох вітчизняних науковців, таких як Л. Л. Антонюк, М. Ю. Білінець, Т. М. Боголіб, А. І. Бойко, С. І. Каленюк, В. Г. Кремень, А. І. Куліков, Є. О. Малік, Т. В. Павлова, А. Ф. Павленко, С. М. Подзігун, Н. М. Фещенко, Ю. А. Юрга та ін. Однак здійснювані протягом останнього року радикальні кроки на шляху реформування вищої освіти в Україні, у т.ч. її фінансової складової, засвідчують актуальність подальших досліджень у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Освіта тісно пов'язана з діяльністю держави. Однією з головних причин участі держави в забезпеченні і гарантуванні освіти є те, що освіта може служити засобом, за допомогою якого людина може підвищувати свій життєвий рівень. Також, важливою причиною участі держави в освітньому процесі є суспільно корисна цінність витрат на освіту, користь від наявності високоосвічених

громадян має не тільки окремо взятий індивід, а й держава в цілому. Що стосується вищої освіти, то його наявність в 2,3 рази знижує ризик бідності і в 1,7 рази підвищує ймовірність отримання середніх доходів.

На сьогоднішній день вищі навчальні заклади надзвичайно гостро відчують нестачу коштів для свого розвитку. Це стосується як державних і комунальних, так і приватних навчальних закладів. Не зважаючи на те, що джерелами фінансування державних навчальних закладів визначено кошти державного бюджету та інші не заборонені законодавством джерела, насамперед, власні надходження від надання освітніх послуг, частка першої складової щороку зменшується. Звичайно, це стосується не усіх навчальних закладів, є й винятки, проте загальна тенденція є саме такою: держава постійно сигналізує керівникам вищої школи про необхідність активного і самостійного пошуку фінансових ресурсів для своєї діяльності.

Через брак коштів основними статтями видатків навчальних закладів є оплата праці, нарахування на заробітну плату, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, а капітальні видатки по більшості вищів зведені фактично нанівець. Проте державні вищі навчальні заклади гостро відчують нестачу фінансових ресурсів. Це пов'язано насамперед з тим, що держава практично не фінансує поточні та капітальні ремонти у вищому навчальному закладі, придбання предметів і матеріалів, оплату послуг, придбання обладнання і предметів довгострокового користування. Тобто державою не фінансуються видатки на відновлення і розвиток матеріально-технічної бази. Ці статті витрат фінансуються за рахунок студентів-контрактників. Не зважаючи на значну частку видатків на оплату праці в кошторисах бюджетних установ, рівень заробітної плати у працівників вищої школи лишається назадовільним.

Кризова ситуація в економіці, низький рівень платоспроможності населення не дозволяє більшості вищів вимагати від осіб, що навчаються за кошти юридичних та фізичних осіб, й справедливої плати за надані освітні послуги (насамперед для громадян України): не зважаючи на знецінення гривні та суттєве здорожчання вартості послуг освіти розмір плати за навчання за останні кілька років істотно не збільшився. Необґрунтованою лишається й встановлена платня за проживання студентів у гуртожитках: через наявність законодавчих обмежень її граничного розміру

(наприклад, для студентів, абітурієнтів вищих I–IV рівнів акредитації – 40% величини мінімальної ординарної (звичайної) академічної стипендії).

Нині в Україні поступово зростає роль власних джерел фінансування в забезпеченні функціонування ВНЗ. Кошти спеціального фонду ВНЗ є результатом його самостійної фінансово-господарської діяльності. Основними джерелами таких коштів є кошти за надання платних (договірних) послуг та спонсорські кошти.

Так, згідно з ЗУ «Про вищу освіту», ВНЗ отримали незалежність у фінансових і господарських справах від держави, що мало збільшити їхню ініціативність у створенні наукових та інноваційних об'єднань. Державні вищі навчальні заклади можуть розміщувати власні надходження від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках установ державних банків. У свою чергу, фінансова незалежність ВНЗ вимагає прозорості у всіх сферах діяльності ВНЗ, що передбачає періодичне публікування звітів, і не тільки кошторисів, але й результати виконання запланованих дій.

У світовій практиці сформувалися кілька підходів до організації державного фінансування вищої освіти. У Великобританії, університети якої мали найбільш широку автономію в Європі, визнається, що ринок і конкуренція є основними стимулами вдосконалення системи університетської освіти. Політика уряду Великобританії в цьому питанні полягає в наступному:

- університети повинні в меншій мірі залежати від державного фінансування і більше покладатися на різноманітні джерела доходів;
- більш ретельно оцінювати працю викладачів;
- ввести диференційовану оплату цієї праці;
- асигнування держави на оплату праці викладачів і науково-дослідну діяльність слід розділити, праця викладачів оплачувати в залежності від числа студентів і рівня навчання, а науково-дослідну роботу фінансувати тільки в тих університетах, в яких є достатній науковий потенціал;
- дозволити встановлення диференційованої плати за навчання не тільки в залежності від статусу університету, а й від предметів, що вивчаються;
- університети повинні фінансуватися державою по контрактам на навчальну, науково-дослідницьку діяльність та послуги;
- університети повинні вишукувати додаткові джерела доходів (навчання іноземних студентів, здійснення програм безперервної освіти і т. п.);
- переходити від системи стипендій до системи позик.

Система вищої освіти динамічно розвивається більшість закладів вищої освіти в Німеччині є державними, а в Польщі – приватними. Частка приватних закладів сильно зросла за останні десять років і часто не мають відповідної інфраструктури або бібліотеки. Їх студенти використовують ресурси державних вузів без формальної угоди або фінансової компенсації. Витрати на цій непрямій державній підтримці студентів недержавних установ є тягарем для державних університетів.

Новітньою тенденцією прогресивних змін на ринку освітніх послуг в Польщі стала поява приватних ВНЗ. Так, в післяреформений період було відкрито більше 300 навчальних закладів,

що суттєво перевищили кількість державних. Характерною особливістю є те, що ці заклади чи їх філії відкривалися в невеликих містечках, де традиційно не існували вищі навчальні заклади. Тобто, освітній ринок існував в умовах конкурентного середовища, в якому велася жорстка боротьба за клієнта. Державні видатки бюджету на вищу освіту включають витрати на: 76% освітня діяльність; 11,6% допомога студентам (є соціального та науково, субсидії на проживання та харчування, гранти); 4,5% допоміжні підрозділи вищої освіти; інші заходи.

Система фінансової підтримки вищої освіти в США забезпечується надходженнями з різних джерел: грантів, позик і підтримки досліджень федеральним урядом, урядом штатів, сотнями корпоративних і благодійних фондів, одними з напрямів діяльності яких є надання фінансової допомоги. Також роль федерального уряду полягає в тому, щоб зробити доступними студентські позики, і щоб вони були в достатній кількості. Федеральна допомога надається студентам безвідносно до перспективи отримання наукового ступеня, обраної спеціальності та програми.

Фінансова підтримка, що отримується від федерального уряду, надходить у вигляді [1]:

- грошові грантів (не підлягають поверненню, залежать від доходу сім'ї та інших факторів).
- федеральних гарантованих позик (як субсидовані, так і несубсидовані; для самостійних студентів і тих, які знаходяться під опікою батьків). Студенти, які перебувають під опікою (найчастіше це молоді люди до 25 років, які отримують ступінь бакалавра), можуть брати позику до 5 500 доларів на рік на третью, четвертому і п'ятому роках навчання. Самостійні студенти можуть позичати додатково ще 5 000 доларів на рік з урахуванням того, що загальна річна сума позики не буде перевищувати 10 500 доларів.
- податкові пільги (забезпечуються через вирахування податку з вартості навчання для дітей із сімей з низьким доходом).

Вища освіта ФРН, у т. ч. й друга, здебільшого є безкоштовною для німецьких та іноземних студентів. Лише нечисленні приватні університети беруть плату. У 2015 р. витрати на освіту в ФРН склали 4,6% ВВП. ФРН, на рівні з Бельгією та Іспанією, отримує бюджетні асигнування (більш 75%) безпосередньо від регіональних урядів, на відміну від більшості країн Євросоюзу, де вищі отримують гроші безпосередньо від центрального уряду [1].

Прийняття Україною рішення рухатися у напрямі сучасних економічних та соціальних зрушень, перехід до інноваційного типу економіки здійснює неабиякий тиск на сферу вищої освіти, вимагаючи від неї концентрації всіх можливих зусиль напрямі підвищення ефективності своєї діяльності. В той же час вітчизняна вища школа нездатна виконувати покладені на неї обов'язки за причини тотальної нестачі фінансових коштів спрямованих в дану сферу. Головною причиною цього є розбалансований механізм державної політики в напрямі спрямування та використання державних коштів.

В 2017 році держзамовлення зменшився, через зменшення на 4,3% кількість випускників шкіл. Зокрема, на бакалаврат держзамовлення зменшився на 6,7%, тобто трохи більше, ніж кількість

випускників. Вперше в 2017 році не проводився набір на програми підготовки фахівців, а тільки магістрів. Таким чином, загальне скорочення держзамовлення для університетів склало більше 17%, якщо ми візьмемо все освітні програми. За словами міністра освіти України скорочення державного замовлення є в першу чергу способом дати талановитим дітям з високими балами ЗНО можливість мати доступ до вищої освіти незалежно від їх матеріального становища [4].

Тому в 2017 році не всі вузи отримали держзамовлення, тому що вони розподілялися шляхом широкого конкурсу, коли бюджетні місця концентруються в кращих вузах, які вибирають абітурієнти з високими балами. «Право», наприклад, раніше було майже в кожному університеті, а в цьому році бюджетні місця на цю спеціальність отримали тільки кращі вузи.

За останні роки було закрито 7 університетів і 90 філій різних вузів. Починаючи з 2017 року ведеться перерозподіл бюджетних місць на користь кращих вузів, ґрунтуючись на перевагах абітурієнтів [4].

Брак бюджетних асигнувань вимагає від вищої школи пошуку додаткових джерел фінансування, і тут варто звернути увагу на такі можливі шляхи розв'язання даної проблеми:

- вивчення передового світового досвіду співфінансування освіти державою і підприємствами;
- вдосконалення правового поля з метою стимулювання розвитку меценатства, спонсорства;
- розробка механізму кредитування вищої освіти; активізація науково-дослідної та інноваційної діяльності, трансфер наукових розробок у реальний сектор економіки.

Не зважаючи на університетську автономію українські державні університети залишаються повністю залежними від держави, тому не мають можливості прийняти на себе відповідальність за свою якість, яке передбачає університетська автономія. Університети досі змушені узгоджувати свої штатні розписи в Міністерстві освіти і науки України. Існують і інші різні обмеження для нормальної господарської діяльності вузів і меценатства. Це, нарешті, робить неможливим підвищення

заробітної плати університетським працівникам, розвиток наукових досліджень і матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

За словами професора С. Квіта: фінансова автономія не може бути забезпечена одним лише освітнім законодавством. Найкращі формулювання в текстах законів, що проводяться МОН, не змінять відносин, закладених в сталінські часи. Є багато інших законів і підзаконних актів, які слід змінити для того, щоб українські університети отримали реальну фінансову автономію [6].

Висновки. Обсяги фінансування освіти в Україні повинні відображати загальну модель побудови економіки. Частка ВВП, яка витрачається на освіту у більшості країн коливається від 3 до 5,9%. Відносний показник України відповідає загальному – світовій тенденції та складає 5,3%. Стаття 61 Закону України про освіту визначає необхідний обсяг бюджетних асигнувань на сферу освіти у розмірі не менш 10% від валового внутрішнього продукту (ВВП). Однак жодного разу з моменту набуття незалежності Україні не вдавалося вийти на такий рівень фінансування освіти. Ми погоджуємося із тим, що на нинішньому етапі ефективність суспільних інститутів в Україні є низькою і потрібно зменшити рівень держзавдатків нижче 40% ВВП, не буде жодної змоги утримувати фінансування видатків на освіту на рівнях, які спостерігалися до 2014 р. Світовий досвід підтверджує, що навіть за відносно низького рівня фінансування освіти можна досягнути високих показників її якості. Проблема низької якості освіти в Україні породжена не стільки недостатнім рівнем фінансування, скільки низькою ефективністю його розподілу. Тому фінансування освіти із загального фонду зведеного бюджету на рівні 4,0–4,5% на даному етапі розвитку є оптимальним. Досвід країн, що мають кращі університети і наукові дослідження, показує, що немає альтернативи університетської, зокрема фінансової, автономії. Потрібно посилити законодавче забезпечення державно-приватного партнерства в сфері науки і освіти з перспективою залучення як вітчизняного бізнесу, так і міжнародного співробітництва.

Список літератури:

1. Бабічев А.В. Особливості процесу управління змінами в системі вищої освіти: закордонний досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2017-1/doc/5/02.pdf>
2. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 21.06.2001 № 2542-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2542-14>
3. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004 [із змінами та доповненнями] [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Міністр образования и науки: Финансирование вузов необходимо привязать к результатам их работы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/interview/442119.html>
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
6. Реформирование высшего образования в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zn.ua/EDUCATION/reformirovanie-vysshego-obrazovaniya-v-ukraine-263532.html>
7. Тарасенко І.О. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності [Текст] / І.О. Тарасенко, Т.М. Нефедова // Вісник КНУТД. – 2013. – № 4. – С. 177–185.

Бошота Н.В., Орос В.И.

Мукачевский государственный университет

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы финансирования высшего образования в Украине и других странах мира. Исследованы источники финансирования высших учебных заведений, а именно, государственного и негосударственного финансового обеспечения. Внесены предложения, направленные на совершенствование механизмов финансирования высших учебных заведений в условиях финансово-экономического кризиса.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, финансирование, государственное управление, бюджет, расходы.

Boshota N.V., Oros V.I.

Mukachevo State University

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR FINANCING HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

Summary

The article deals with the problems of financing higher education in Ukraine and other countries of the world. The sources of financing of institutions of higher education, namely, state and non-state financial support are investigated. Proposals aimed at improving financing mechanisms of higher educational establishments in the conditions of the financial and economic crisis have been made.

Keywords: higher education, higher educational establishments, financing, public administration, budget, expenses.